

MÂTÜRÎDÎ DÜŞÜNCE SİSTEMİNİN DAYANDIĞI TEMEL TASAVVURLAR

GELENEĞİN İNKİŞAFINDAN GELECEĞİN İNŞASINA

Editör: EMİNE ÖĞÜK

ilâhiyât 601

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

*Mâtürîdî Düşünce Sisteminin Dayandığı Temel Tasavvurlar
-Geleneğin İnkışafından Geleceğin İnşasma-*

Editör: EMİNE ÖĞÜK

ISBN 978-625-7404-12-9

1. Baskı: Haziran 2021

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: TAVOOS

Sayfa Düzeni: TAVOOS

Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Baskı: Ayrıntı Basım Yay. ve Mat. Hiz. San. Tic. A.Ş.

Matbaa Sertifika No: 49599

ilâhiyât

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara

Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68

ilahiyatyayin@gmail.com

MÂTÜRÎDÎ'NİN ALLAH TASAVVURUNUN İNSAN VE TABİATLA İLGİLİ BOYUTLARI

Emine ÖĞÜK

DOÇ. DR., TOKAT GAZİOSMANPAŞA Ü. İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ

Sayın Mehmet Evkuran Hocamız tebliğinde Allah tasavvurunun boyutlarını ortaya koyan zengin bir perspektif sundular. Kendilerine tebrik ve teşekkürlerimi iletiyorum. Ben müzakere metnimi hocamızın ele aldığı başlıklar içinde temas etmediği bazı konulara değinmek ve dikkatlerimize sunduğu bazı başlıkları da biraz daha açmak suretiyle gerçekleştirmek istiyorum. Tabi bunu yaparken konuların günümüzle olan irtibat noktalarını da kurmaya çalışacağım.

1. Hakikat Tekelciliği

Allah tasavvuru, yalnız başına bir tasavvur olmayıp başka tasavvur alanlarının temeli konumundadır. Allah anlayışı, ona paralel bir “insan’ ve “tabiat” tasavvurunu da beraberinde getirir. Allah’a dair bilgiler, insan davranışlarının dayandığı fikri altyapıyı (inanca dayalı) inşa eder. Mehmet Evkuran hocamızın dikkat çektiği meselelerden biri Allah tasavvurunda hakikat tekelciliği idi. Tekelci zihniyetin “Allah’ın muradı tam da bizim

bildiğimizden ibarettir. Ona bizim gibi iman etmezseniz, iman etmiş sayılmazsınız,” şeklindeki yaklaşımlarına dikkat çekmişti. Bu zümrelerin kendileri haricindeki tüm grupları dışlayıcı tutumlarının arka planında inanç ve ideolojilerinin doğru olduğu hususundaki kesin kanaatleri vardır. Bu konudaki anlayışları hem yaptıklarını meşru hale getirmekte; hem de kendi aralarında bölünmeye sebep olmaktadır. Tartışmalarında bidat, küfür ve şirk kavramları öne çıkmaktadır. Mâtürîdî’nin bu yaklaşıma karşı olduğunu söyleyebiliriz. Bunu iki şekilde temellendirmek mümkün:

1. Mâtürîdî’nin bazı sözleri böyle bir anlayışı tasvip etmediğini açıkça göstermektedir: Özellikle *Te’vîlâtü’l-Kur’an* adlı eserinde “Allahü a’lemi bi-muradihi” cümlesini sıklıkla tekrarlar. Yine “En doğrusunu Allah bilir ya, şu ilâhî kelâmın mânası bu olmalıdır”¹ şeklinde izahları vardır. Bu açıklamaları, hakikat tekelcilerinde dikkat çeken mutlakiyetçi yaklaşıma sahip olmadığını, tam aksine kendi izahlarının Allah’ın iradesine muvafık olmama ihtimali taşıdığı varsayımını kabul ettiğini göstermektedir.

2. Yine O’nun *te’vil-tefsir* ayırımı da bu hassasiyetine dayanır.² Bunlar, “Allah’ın muradını sadece ben bilirim” hegemonyasına karşı bir duruşu ifade eder.

Hakikat tekelcileri, kendi anlayışlarını mutlak hakikat olarak sundukları için, ilahî mesajı doğru anlama yol ve imkanlarını tıkama gayretindedirler. Mâtürîdî’ye göre ilahî mesajın her ümmete kendi diliyle ulaştırılmış olması ve insanların algı dünyasına uygun şekilde vaz edilmesi³ anlaşılabilir mahiyette

¹ Mâtürîdî, *Kitabü’t-Tevhîd*, 41, 139 ve dğrl.

² Mâtürîdî’nin *te’vil-tefsir* ayırımının detayları hakkında bilgi için bkz. Mehmet Evkuran, “Mâtürîdîliğin Teolojik ve Sosyolojik Bileşenleri Üzerine: Teo-Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 502.

³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, 1/264.

olduğunu gösterir. İnsana düşen ise, akli istidlaliyle, bu mesajı doğru anlama yol ve imkânlarını araştırması, bunlar arasında en doğru olanın hangisi olabileceğini sorgulaması ve daha sonra bunu şuurlu şekilde uygulamasıdır.⁴ Bu durum, dildeki sertliği ve küfrü ortadan kaldıran en etkili silahın, akıldaki fikir olduğu gerçeğine işaret etmektedir..

Hakikat tekercileri muhalif oldukları gruplara karşı bidat, küfür ve şirk kavramlarını kullanmaktan çekinmezler. Oldukça katı sınırlar çizen, “illa şiddet” diyen radikal örgütlerin şiddete yönelik motivasyonları iman anlayışlarına dayanır. Onlara göre amel imandan bir cüzdür. Âyet ve hadislerle tevile başvurmadan olduğu gibi inanmak gerekir. Bunlarda eksiklik gösterenler şirke düştüklerinden tekfirleri gerekir. Bu yaklaşıma karşı olduğu görülen Mâtürîdî, şiddetin ilacının rahmet olduğunu bildiği için “ilahî rahmete” vurgu yapar. Ona göre Allah bütün kullarına karşı merhametlidir.⁵ Kâfir bile müslüman olduğu zaman Allah ona rahmet ederek imanını kabul edeceğini ve günahlarını affedeceğini söyler.⁶ Yine dilinden yanlışlıkla küfür kelimesi çıkan birisi kâfir olmaz.⁷ Mü’minler hata işleseler bile Allah’a olan bağlılıkları devam eder.⁸ Bu nedenlerle günah işleyen kişiye şirk ve küfür türünden vasıfları nispet etmeyi uygun telakki etmeyen Mâtürîdî,⁹ büyük günah işleyen kişinin cezasını çekeceğini, fakat îman vasfını kaybetmediğini düşünmektedir.¹⁰ Mâtürîdî’nin hoşgörü odaklı bu İslam anlayı-

⁴ Akla vermiş olduğu bu önemli rol sebebiyle Mâtürîdî ahlâkının kendisine dayandığı en önemli temelini akıl olduğu ifade edilmiştir (bk. Hanifi Özcan, *Mâtürîdî’de Bilgi Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993), 159.

⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 2/ 9.

⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 1/ 412.

⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 12/242.

⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 2/ 288.

⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 521.

¹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 533; *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 7/283.

şı hakim kılınabilirse, müslümanlar arasında çatışma ihtimali azalacak, tekfir söylemlerinin önüne geçme imkanı ortaya çıkacaktır.

2. Yaratıcının Evren ve İnsanla İlişkisi

Yaratıcı ile evren arasındaki ilişkiyi yok saymayan Mâtürîdî kainatla ilişki halinde olan bir Allah tasavvuruna sahiptir. Fakat bu tasavvur, insan iradesini sınırlandırıcı ya da teşbihe neden olan bir yaklaşımı ortaya çıkarmaz. Mâtürîdî, Allah'ın kâinatı yaratmakla kalmadığını, aynı zamanda içindekilerle beraber yaşatıp geliştirdiğini ifade eder.¹¹ Allah'ın tabiatla ve insanla olan irtibatının devamlılığı yok sayıldığında, hatalı inançların zuhur etmesi kaçınılmaz olur. Bu yanlış inançlardan biri "Kainatı Allah yaratmıştır, ancak daha sonra bir müdahalede bulunmaz" şeklinde dile getirilen ve günümüz literatüründe deizm kavramıyla ifade edilen düşüncedir. Mâtürîdî'nin böyle bir anlayışa karşı olduğu açıktır. O, "Doğu'nun ve Batı'nın ve bütün yönlerin Allah'ın olduğunu ve O'nun emrine itaatin esas olduğunu¹² söyler. Dolayısıyla onun bu yaklaşımı dikkate alındığında, dünyada Allah'ın müdahil olmadığı ve kendi içinde işleyen bir sistemden bahsetme imkanı yoktur.

Mâtürîdî'nin Allah tasavvuru insanlar üzerinde baskıyı değil, hürriyeti esas alır. Mâtürîdî'nin Allah telakkisi, Allah'ın iradesi karşısında insanın iradesini zayıflatan, tabiatı araştırma heyecanını akamete uğratan cebirci görüşlerden farklıdır. İmam Mâtürîdî, insanın kendi iradesiyle eylemde bulunduğunu söylemiş, onun güç ve yeteneklerini inkar etmemiştir. Mâtürîdî baskı ve zorlamanın olduğu yerde îmanın oluşmayacağını ifade etmiş,¹³ özgür tercih ve iradeye dayanmayan imanın kişiye

¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/ 10.

¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/ 258.

¹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/250.

fayda vermediğini savunmuştur.¹⁴ Allah'ın takdirinin kulları işledikleri fiillere zorlamadığını söyleyen Mâtürîdî, bunu iki yolla temellendirir. Birincisi fiili gerçekleştirme anında kaderin baskısıyla bir iş yaptıkları hissini duymamaları, ikincisi de niyetlendikleri şeylerin tam zıddını yapabilmeleri.¹⁵ Ona göre Allah'ın kendisine isyan edeceğini bildiği bazı kulları yaratması, onları özgür bıraktığının işaretidir.¹⁶

Mâtürîdî'nin Allah tasavvuru teşbihten uzaklaşma yollarını öğretir. Tebliğ metninde "Allah'a atfedilen sıfatların anlaşılma biçimlerinin, İslam düşüncesinde ortaya çıkan ekollerin ayrışma zeminlerinden birini oluşturduğu" bilgisi yer almıştı. Aşırı tenzih ve teşbih durumlarını buna örnek verebiliriz. Allah'ın sıfatları hakkında bilginin mümkün olduğunu düşünen Mâtürîdî bu tür ifrat ve tefrite dayalı uluhiyet tasavvurlarına mesafeli bir duruş sergilemiştir. Peki ilahî sıfatlar nasıl anlaşılmalıdır ki insanlar arasında çatışmaya sebep olmasın? Mâtürîdî'ye göre Allah'ın bilgisi, nazar ve istidlale dayanmalıdır.¹⁷ Bu usûle göre Allah'ın sıfatları hakkında bilgi edinmek isteyen kişi, öncelikle tabiatta geçerli olan düzeni tanımalıdır.¹⁸ Meselâ Mâtürîdî'ye göre meci, ityan, istiva gibi haberî sıfatlar naslarda Allah'a nispet edilmiştir. Ancak bu nispetler, sözkonusu fiillerin O'ndan gerçek manada vuku bulduğu anlamına gelmez. Allah'ın sıfatlarını bilmek isteyen kişinin, mahlukatın vasıflarını kavramsal düzeyde bilmesi gerekir. Mesela mahlukatın gelmesi (mecî) ve istivasının mahiyetini bilmeyen bir kişi Cenâb-ı Hakk'ın arşa istivası ve meciini (gelmesi) anlayamaz. Bu kavramlardan teşbih

¹⁴ bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/268.

¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 492.

¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/32; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 472.

¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 16-17; ayrıca bk. Resul Öztürk, "Mâtürîdî'nin Kelam Sisteminde Allah'ı Bilme (Ârifetulah) Meselesi", *Ekev Akademi Dergisi* 9/24 (Yaz 2005), 104, 110.

¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/344.

manasını izale etmek için önce beşer düzlemindeki mânaları kavranmalı, sonra söz konusu ilahî vasıfların bu mânaların dışında bir anlamının olduğu anlaşılmalıdır.¹⁹ Bu yolla naslarda yaratıklara benzemeyi andıran kavramlar Allah'ın zâtından nefyedilmiş olur.²⁰ Bu demektir ki Allah'ın zatına nispet ettiği bazı fiiller cisimlerde olan gerçek manasıyla Allah'tan sadır olmuş değildir. Bunlar "Hiçbir şey Allah'ın benzeri değildir"²¹ âyetine dayalı olarak anlaşılmalıdır.²²

Mâtürîdî tabiatta kaosa değil, düzene dayalı bir sistemin bulunduğunu, bu sistemin devamlılığının da yasalara uymakla sağlanacağını söyler. Mâtürîdî'ye göre Allah evreni sebepler vasıtasıyla yaratmış ve orada sebep-sonuç ilişkisine dayanan bir sistem kurmuştur. Mesela Allah bitkileri toprak, tohum ve su aracılığıyla var etmiştir, ancak tohumların içinde yeşil bitkiler yoktur. İnsanı da toprak ve nutfeden yaratmıştır, fakat bu ikisinde insanda mevcut unsurlar yoktur, hepsini Allah kudretiyle yoktan yaratmaktadır. Sebep-sonuç ilişkisine dayalı olarak işleyen bu sistemi kurmasının amaçlarından biri varlığına delil oluşturmak, diğeri de fiillerini sadece sebepler yoluyla gerçekleştirebilen insanlara sebep-netice ilişkisini öğretmektir. Böylece insan, hayatının devamı için gerekli sebeplere başvurmayı öğrenir ve kainatta geçerli yasaları keşfeder. Mâtürîdî'nin bu izahları, hem tabiatta yürütülecek her türlü bilimsel çabayı destekler, hem de toplum düzeninin devamına imkan sağlar.

Mâtürîdî'nin Allah tasavvurunun insanla ilgili boyutları da vardır. Bu tasavvur pasif değil-aktif bir insan modeli öngörür. Allah'a imanın insanda meydana getirdiği tekâmülden bahseder Mâtürîdî. Buna göre iman hakkın savunucusu olmayı

¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/73.

²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/ 415.

²¹ eş-Şura 42/11.

²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/ 415.

beraberinde getirir.²³ Ona göre insanın aklını kullanarak âlem üzerinde fikir yürütmesi ve kâinata gizli kalan yönleri öğrenmesi onu nefsânî arzularından alıkoyacaktır.²⁴ Allah'ın ihşanı ile mü'minlerin gönüllerini birleştirmiştir.²⁵ Allah'ın azametini hatırlamak insanın acizliğini ortaya çıkarır. İnsan dünyaya geldiği andan itibaren öleceği vakte kadar yaptığı tüm davranışlarını düşünür ve ibret alırsa, bu onun takvâyâ ulaşmasını kolaylaştırır. Çünkü bunlar arzularını frenler, bitmeyen hayal ve beklentilerinin önünü keser.²⁶

Allah'a inanan kul ibadetlerini de yerine getirir. İbadetlerin insana sağladığı önemli faydalardan biri Allah'ı tanıma ve O'na yaklaşma imkânı sunmasıdır. Bu da insanları kötülüklerden alıkor.²⁷ Namazda insan için, bedenindeki tüm yetenekleri son noktasına kadar kullanmak, kalbini meşgul etmek, ilahî rahmeti ummak, hem zihnini, hem de aklını tazim ve saygıyla uyanık tutmak gibi lütuflar vardır.²⁸

Hac Sûresi 22/47. âyetinde geçen "kalpler" kavramını "akıllar ve fehimler" olarak tevil eden Mâtürîdî,²⁹ kalp ile akıl arasında olan bağa sıklıkla vurgu yaparak,³⁰ kalbin teemmül ve nazar esnasında akıldan yararlandığına dikkat çekmiştir. Hatta kalp ile akıl arasında yakınlık olması ve lügatte bu ikisinin birbirini tamamlaması nedeniyle kalbin akıldan kinaye olduğunu ifade etmiştir.³¹ Mâtürîdî'ye göre hidayet kaynağı olarak da akıl ve kalp birlikte değerlendirilmiştir.³² Kalpleri mühürle-

²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/16.

²⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 209.

²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/280

²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/423.

²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1 344.

²⁸ Mâtürîdî *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/209.

²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IX, 391.

³⁰ Kalp ile akıl arasındaki irtibata dikkat çeken izahlar için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 190; XIV, 119, 352 ve dğrl.

³¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIV, 118.

³² Harun Çağlayan, "İmam Mâtürîdî'de Hidayetin Yöntem ve Çeşitleri", 19

nen kimselerin akıl yürütmeyi tamamen terkettikleri, düşünce ve duygu merkezlerinde istidlâli gerçekleştiremedikleri, insanın ve evrenin yaratılışına ilişkin delilleri inceleyip tedebbür ve teemmülde bulunmadıkları için bu tür bir sonuçla karşılaştıklarını beyan etmek suretiyle,³³ kalbin aklî yetilerinin imanı ve inkârı gerçekleştirmedeki önemine dikkat çekmiştir. Buna göre aklın eylemi olan düşünme ve akıl yürütmenin yapılması ya da terki, kalbin eylemi olan iman ve inkârın sebebi olabilmektedir. Âyetteki "...Yalnız gözler kör olmaz, göğüslerde bulunan kalpler de kör olur.." ³⁴ ifadesinde kalplerin kör olma sebebini de işitme ve görme vasıflarını kaybetmesine bağlamıştır.³⁵ Böylece söz-konusu bu iki vasfı kalbe nispet etmiş, kalbin işitme ve görme vasıflarını kaybetmesini de bunlardan layıkıyla faydalanılmamasıyla ilintili düşünmüş ve göz ile kulağın elde ettiği bilgilerden istifade etmeyen kalbi kör ve sağır olmakla nitelemiştir.³⁶ Bu açıklamaları insanı parçacı bir yaklaşımla ele almayıp tüm yetenekleriyle birlikte ele aldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Mâtürîdî'ye göre Allah insanlar için bütün mahlukatı bir kılavuz kılmış ve onları imtihana tâbi tutmuştur. İnsanların tabiatın işleyen sistemine uygun şekilde gerektiğinde nasıl korunacaklarını, iyi şeylere nasıl ulaşacaklarını, kötü şeylerden nasıl sakınacaklarını bilmeleri için de insanları imtihana tabi tutmuştur.³⁷ Mâtürîdî'nin, tüm dünya insanların bir anda karşı karşıya kaldıkları ve mücadele ederken zorlandıkları cid-

Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 48 (Haziran 2020), 562.

³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 35; XIII, 90. İbn Kesîr'de benzer şekilde kalplerin mühürlenmesini akletme melekelerini kaybetmesi olarak yorumlamıştır (bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrü İbn Kesîr*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Muhammed Enes Mustafa (Beyrut-Lübnan: Dârü'r-Risâleti'l-alemiyye 2010), 1/104.

³⁴ el-Hac 22/46.

³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IX, 390-391.

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VI, 119.

³⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 267.

di travma etkisi yaratan hadiselerin nedenine ilişkin “İnsan tabiatı önceden haber aldığı ve alıştığı bir şeyi daha hafif ve daha kolay karşılar”³⁸ şeklindeki değerlendirmesi dikkat çekicidir. Bütün dönemlerde insanlar çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bu zorluklara alışıldığı durumda insan biraz olsun rahatlamaktadır. Bu rahatlamamanın sebebi, bu zorluklarla nasıl mücadele edeceğini ve onlarla başedebilmek için hangi strateji ve yöntemleri geliştireceğini öğrenmiş olmasıdır. Mâtürîdî'nin bu cümlelerinde, zorluklar ve musibetler karşısında tutunulması gereken tavra ilişkin ipuçlarını yakalamak mümkündür. O Allah'ın Peygamberine kulları arasından belalara karşı sabredenleri, sızlanmayıp “innâ lillah” diyenleri müjdelemesini emrettiğini ifade etmiştir.³⁹ Buradaki teslimiyetçi duruş, pasif bir tavır olarak değerlendirilmemelidir. Sabretmek ve sızlanmamak, başa ne gelirse öylece kabul edip köşeye çekilmek anlamına gelmez. İşin gereği neyse onu yerine getirdikten sonra ortaya çıkan neticeye rıza göstermek anlamına gelir.

Mâtürîdî, insanı irade ve fiil sahibi bir varlık olarak kabul etmiştir. O, yaratıklar içinde en becerikli ve tedbirli olanıdır. Çevresindeki hadiseleri idrak edebilir, bilinen hususlara süratle vâkıf olabilir. Akli sayesinde iyi ile kötüyü birbirinden ayırabilen, istidlalde bulunan, yarar ve zararını bilen insan, doğru bilgilerle düzeni devam ettirir. Aklın bu özellikleri öne çıkmasına rağmen, İslâm dünyasında sağlam bir istidlâlde bulunmak için gerekli olan epistemolojik alt yapının yeterince kurulamamış olması düşündürücüdür. Bu eksikliğin giderilmesinde Mâtürîdî'nin insanlığa ufuk açıcı mahiyetteki temel düşüncelerinden istifade edebileceğimize inanıyorum.

Mâtürîdî'nin Allah tasavvurunda, Allah sevgisi (muhabbetullah) önemli bir yere sahiptir. Mâtürîdî, Allah sevgisinin

³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/ 278.

³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/ 282-283.

kişideki tezahürlerini “Allah’a itaat, bağlılık, O’nu yüceltme, O’na tazim ve hürmet” olarak yorumlamıştır.⁴⁰ Buna göre Allah’ı sevmek O’nun emirlerine tabi olmak ve yasaklarından kaçınmakla gerçekleşir.⁴¹ Mâtürîdî’nin zikrettiği bu hususlar aslında sevginin tezahürleridir. Ve bize göstermiştir ki hem ilahî hem de beşerî düzlemde sevgi, sözde değil, özde olması gereken bir duygudur. Özde olduğunda onun kalpten taşan tezahürleri mutlaka kendini gösterir. Mâtürîdî’ye göre, birini seven insan onunla, onun sevdikleriyle beraber olmayı, onun hoşlanmadıklarından hoşlanmamayı da sever.⁴² Bu izahlar onun Allah-insan ilişkisini korkudan ziyade sevgi temelli bir çerçeveye oturttuğunu göstermektedir.

3. İlahî Adalet ve Hikmet

Mâtürîdî Allah’ın adaletine vurgu yapar. Tebliğ metninde Mâtürîdî’nin kötülükleri Allah’ın yaratma vasfına hanel getir-mededen hikmete dayalı şekilde izah ettiğine dair açıklamalar mevcuttu. Ben bu kapsamda Mâtürîdî’nin adaletle ilgili vurgularına temas edeceğim: Mâtürîdî’ye göre Allah adildir, kimseye zulmetmez. “Cahil kişilerin çocukların çektiği acı, hastalık ve musibetlerin Allah’ın onlara bir zulmü olduğu zannına kapılabildiklerini”⁴³ söyleyen Mâtürîdî, adeta kötülük problemini bahane ederek Allah’ın adaletini sorgulayanlara dikkat çekmiş ve sonra onların iddialarına cevap vermiştir. Ona göre sağlık ve selamet Allah’ın kuluna yönelik ihsan ve ikramıdır. Zaten Allah kullarına zerre kadar haksızlık yapmayacağını beyan etmiştir. Zulmü, “sahibinin izni olmadan bir şeyi almak” şeklinde tanımlayan Mâtürîdî’ye göre, yaratıkların hepsi Allah’a ait olduğundan, O’nun yaptığında bir zulüm yoktur. O halde

⁴⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 1/302.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 12/345.

⁴² Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 2/288.

⁴³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 12/ 235.

zulmün sebebi ne olabilir? Zulüm Mâtürîdî'ye göre "bir şeyi layık olmadığı yere koymak" anlamına gelir. Buradan hareketle de zulüm tabiattaki denge ve ölçünün insan eliyle bozulması demektir. Mâtürîdî evrendeki denge ve ölçünün, Cenab-ı Hakk'ın adl isminin kâinattaki en önemli yansımalarından biri olduğunu düşünür⁴⁴ ve alemde üç tür denge olabileceğini söyler. Birincisi, nesnelere iyi veya kötülüğünü bilmenin vasıtası olan akıldır. Buna göre akıl hakkı batıldan, doğruyu da yanlıştan ayırma işlevini üstlenmiştir. Dolayısıyla adaletin tesisi için akli işlevsel kılmaya ihtiyaç vardır. İkincisi, insanlar arasında hak ve hukukun teminatı olan hukuk terazisidir. İşte bu iki dünyevi terazinin şaşması zulme neden olmaktadır. Üçüncü terazi ise işlerin karşılığını ahirette tam olarak ölçen mizandır.⁴⁵ Bu son terazide bir şaşma sözkonusu değildir.

Mâtürîdî'ye göre Allah adaletinin gereği olarak evrendeki yasaları dengeli ve ölçülü şekilde belirlemiştir. İnsana düşen bu dengenin devamlılığını sağlamaktır. Denge bozulduğunda düzensizlikler ortaya çıkar. Mesela günümüzde ozon tabakasının delinmesi, savaşların neden olduğu yıkımlar... ve benzeri tahribatlar insan eliyle gerçekleşir. Küresel ısınma, orman yangınları, sel ve felaketleri doğurur. Bunun dışında insanın dengesini bozacak şekilde kendine dönük müdahaleleri de sözkonusudur. Zararlı gıdalar, hastalanmaya neden olan tedbirsizlikler, düzensiz uyku ve yeme alışkanlıkları insana dönük tahrip edici bir müdahaledir. İnsanlık dünyada bu dengesiz durumlardan akli ve hukuk düzeni marifetiyle korunabilecektir.

Mâtürîdî'nin Allah tasavvuru Allah'ın yeryüzünde kurduğu hikmete dayalı sistemin inceliklerini öğretir. Hikmet kavramı, Mâtürîdî'nin Allah tasavvurunun odağında bulunan bir kavramdır. Tebliğ metninde Mâtürîdî'nin Tanrı ile insan arasında-

⁴⁴ er-Rahmân, 55/7.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/257.

ki ilişkiyi hikmet kavramı üzerinden temellendirdiği ifade edilmişti. Aslında, yaratıcının sadece insanla değil, tüm mahlûkatla olan ilişkisinin hikmet kavramı üzerinden temellendirildiğini söyleyebiliriz. Zira Mâtürîdî’de hikmet, Allah’ın emir, nehiy ve fiilinde isabet etmesi, herşeyi sağlam yapıp birliğine delil kılması anlamına gelir.⁴⁶ Kâinatta bulunan herşeydeki muhkemlik, onu yaratan sanatkârın ilmine ve hikmetine işaret eder.⁴⁷ Dolayısıyla hikmet hem yaratıcının bütün fiillerinin kendisine bağlı olarak tezahür ettiği ilahi menşe’de mevcuttur, hem de oradan tüm varlıklara taşmıştır. Allah kâinattaki bu hikmetleri insanların ibret alması için var kılmıştır. Acaba her insan bu hikmeti keşfedebilir mi? sorusunun cevabını Mâtürîdî’de bulmak mümkündür. Zira ona göre Allah tabiatı, insanın araştırdığı taktirde büyük ölçüde vâkîf olabileceği bir hikmet üzere yaratmıştır.⁴⁸ Buna göre insanlar büyük ölçüde hikmeti tespit etme becerisine sahip olarak yaratılmış olmakla birlikte, aklını kullanan ve istidlâlin neden ve sonuçlarını bilen insanlar bu hikmeti görebilirler.⁴⁹

Mâtürîdî’nin görüşleri çatışmacı zihniyeti değil, barışçıl bir toplum yapısını öngörür. Toplumsal uzlaşmaya dayalı yüksek bir medeniyet kurmak için Hanefî-Mâtürîdî gelenek etrafında tutarlı, realiteye mutabık ve kuşatıcı bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Bu bakış aynı zamanda, din istismârı ve bazı kişilerin putlaştırılmasına karşı bir duruştur. Yine bu anlayış İslam medeniyetinin inşâsında yaratıcı düşüncenin ortaya çıkmasının zeminini oluşturacaktır. Mâtürîdî gibi geleneğimizin fikir önderlerinden istifade ederek ortaya koyacağımız inkişâf, geleceğimizin inşâsında kuvvetli bir zemin olacaktır.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 2/248.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 2/502-503.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 2/502-503.

⁴⁹ Bk. Mâtürîdî, *Tevhîd*, 17, 157.

Kaynakça

- Çağlayan, Harun. "İmam Mâtürîdî'de Hidayetin Yöntem ve Çeşitleri". *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (Haziran 2020), 537- 564.
- Evkuran, Mehmet. "Mâtürîdîliğin Teolojik ve Sosyolojik Bileşenleri Üzerine: Teo-Sosyolojik Bir Değerlendirme". *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012, 495- 523.
- İbn Kesîr, İmadüddin Ebü'l-Fedâ İsmail b Kesir. *Tefsîrü İbn Kesîr*. thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Enes Mustafa. Beyrut-Lübnan: Dâru'r-Risâleti'l-alemiyye, 2010.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- . *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Vanlıoğlu. 1. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- . *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Vanlıoğlu. 2. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- . *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mehmet Boynukalın. 5. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- . *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Hatice Boynukalın. 7. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi,
- . *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Yavuz. 12. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2008.
- . *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Masum Vanlıoğlu. 14. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2009.
- Özcan, Hanifi. *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.
- Öztürk, Resul. "Mâtürîdî'nin Kelam Sisteminde Allah'ı Bilme (Ârifetullah) Meselesi". *Ekev Akademi Dergisi*, 9/24 (yaz 2005), 95-110.